

Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Givskud kirke, Vejle amt

af

Orla Hylleberg Eriksen

VEJLE AMT

Givskud kirke

17.08.05 Givskud sogn

Undersøgelse af tagværk over kirke

Koordinater: (WGS84) 55.81533°N/9.34620°E

Formål: Datering og opbygning af grundkurve.

Indsendt af Nationalmuseet. Middelalder, Renæssance og Numismatik ved Thomas Bertelsen.

Indsamling af prøver: Thomas Bertelsen og Jakob Kieffer-Olsen.

Laboratorieundersøgelse: Orla Hylleberg Eriksen.

Rapport udarbejdet: Oktober 2015.

NNU j.nr. A9376

Publicering:

Med mindre andet er aftalt kan resultatet frit anvendes med henvisning til NNU rapport 67, 2015 af Orla Hylleberg Eriksen. Kontakt evt.

laboratoriet for hjælp og yderligere oplysninger (dendro@natmus.dk).

Rapporten kan downloades fra hjemmesiden www.nnu.dk, (eller mirror-site nnuweb.dk) under Dendrokronologi, Rapporter.

Kirke, tagkonstruktion

10 prøver af eg (*Quercus* sp.) er undersøgt. 7 prøver er dateret. Der er splintved bevaret på fire af prøverne. Prøverne er udtaget som boreprøver fra spær i kirkens skib, tårn og kor. Prøvetager har angivet, at prøverne er udtaget gennem splintveddet. Splintveddet er på en del af prøverne smuldret bort ved prøvetagningen. Kurverne fra prøver, hvor prøvetager har angivet, at de er udtaget gennem splintveddet, men hvor dette ikke er konstateret ved undersøgelsen, vil blive behandlet som om splintveddet er umiddelbart efter sidste målte årring.

Skib

Fem prøver (61240019 - 61240059) er undersøgt. Alle prøver er dateret. Yngste bevarede årring på 61240039 er dannet i 1433 e.Kr.

(kerne/splintved grænse). Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1448 e.Kr. Splintstatistik for unge træer er anvendt her.

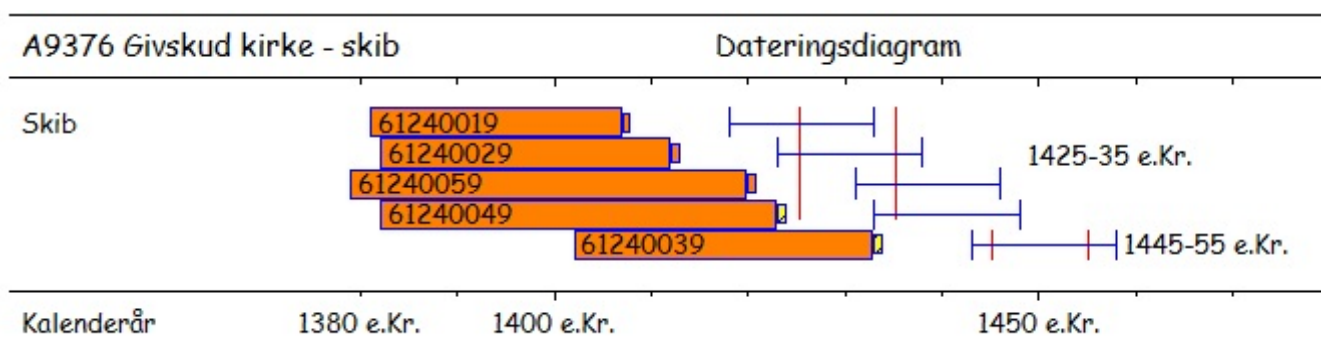
Yngste bevarede årring på 61240049 er dannet i 1423 e.Kr.

(kerne/splintved grænse). Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1438 e.Kr.

Tolkning: Prøverne 61240019-29+61240049-59 repræsenterer formentlig én byggefase (1425-1435 e.Kr.). Prøven 61240039 repræsenterer en fase omkring ti år senere.

Alle de daterede årringskurver fra skibet er regnet sammen til en middelkurve (61240M02) på 55 år, som dækker perioden 1379-1433 e.Kr.

A9376 Givskud kirke - skib, krydsdateringer med referencekurver	
	61240M02
Master-kronologier	
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	2.60
Slesvig-Holsten, DM100001	2.41
Lokale kronologier	
Skibet kirke, 6112m013	2.44
Ølsted kirke, 6117m001	6.51
Engum kirke, 6119m001	3.49
Svostrup kirke, 6123m001	2.86

Tårn

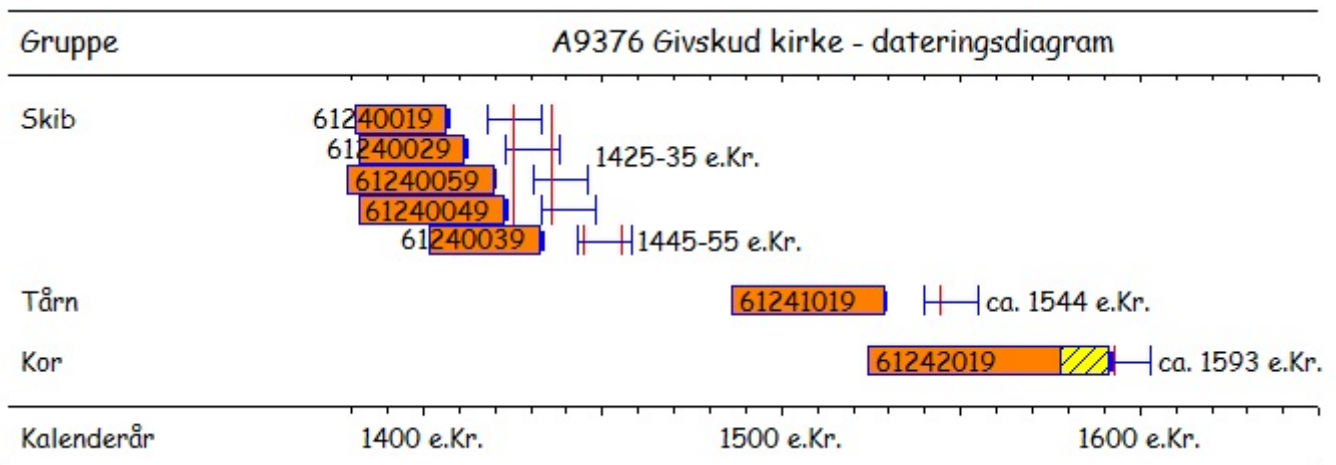
To prøver er undersøgt. (61241019 og 61241029). Prøverne har ikke splintved bevaret. Prøven 61241019 er dateret. Yngste bevarede årring er dannet i 1529. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1544 e.Kr. Splintstatistik for unge træer er anvendt her.

Kor

Tre prøver er undersøgt (61242019-39). To af prøverne har splintved bevaret. 61242019 er dateret. Prøven har 14 splintårringe. Yngste bevarede årring er dannet i 1592. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1593 e.Kr. Splintstatistik for unge træer er anvendt her.

Kurverne fra de to daterede prøver fra tårnet og koret er sammenregnet til en middelkurve (6124M001) på 107 år, som dækker perioden 1486-1592 e.Kr.

A9376 Givskud kirke - tårn og kor - synkroniseringer med referencekurver			
	61241019	61242019	6124M001
Kronologier	tårn	kor	tårn+kor
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	6.09	4.08	6.54
Slesvig-Holsten, DM100001	3.23	2.62	4.00
Lübeck, DM100008	5.08	2.90	5.01
Niedersachsen - Kuestenraum, DM200001	6.60	3.64	6.58

Splintstatistikker:

Unge træer (lav egenalder, 30 - ca. 70 år): 15 [-5, +10] år. (anvendt her)

Ældre træer (høj egenalder, fra ca. 70 år): 20 [-5, +10] år.

For *t*-værdier se Baillie & Pilcher, 1973.

A9376 Givskud kirke - Katalog								
Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Fældning	Bem.
	Skib							
61240019	2. spær fra øst, sydside	27	2-3 cm	nej	H1	1381-1407	ca. 1422	*
61240029	1. spær fra øst, sydside	31	2-3 cm	nej	H1	1382-1412	ca. 1427	*
61240039	4. spær fra øst, nordside	32	1-2 cm	H/S	S1	1402-1433	ca. 1448	*
61240049	2. spær fra øst, nordside	42	?	H/S	S1	1382-1423	ca. 1438	*
61240059	4. spær fra øst, sydside	42	1-2 cm	nej	H1	1379-1420	ca. 1435	*
	Tårn							
61241019	5. spær fra øst, sydside	44	2-3 cm	nej	H1	1486-1529	ca. 1544	*
61241029	5. spær fra øst, nordside	48	1-2 cm	nej	H1		ikke dateret	*
	Kor							
61242019	6. spær fra øst, sydside	69	1 cm	14 år	S1	1524-1592	ca. 1593	*
61242029	3. spær fra øst, nordside	32	?	nej	H1		ikke dateret	*
61242039	4. spær fra øst, nordside	52	1-2 cm	3 år	S1		ikke dateret	*

Tegnforklaring: B - bark, W - waldkante (barkring), vf - vinterfældning, sf - sommerfældning, Hx - Heartwood (kerneved) x = antal, Sx - Sapwood (splintved) x = antal, Hx og Sx angiver årringe, som ikke er inkluderet i rubrikkerne År og Splint, H/S angiver Heartwood/Sapwood grænse. * prøvetager har noteret at prøven er udtaget gennem splintved, som herefter kan være smuldret bort. Kurver fra prøver, hvor splintvedet er smuldret bort, behandles som om splintvedet er umiddelbart efter sidste målte årring.

Generelt om dendrokronologiske undersøgelser

Undersøgelsen foretages på et tværsnit af træprøven, hvor målebanerne tildannes ved hjælp af en barberbladskniv. Ved undersøgelsen anvendes et mikroskop med forstørrelse på ca. 10 - 40 gange samt en målemaskine til datafangst.

Årringene i den enkelte prøve måles normalt mindst to gange, helst på to forskellige målebaner. Årringskurven for de enkelte radier tegnes for visuel kontrol af målingerne for den enkelte prøve. Efter eventuelle rettelser/korrektioner regnes de to radier sammen til den kurve, som repræsenterer prøven. Kurverne søges synkroniseret relativt og der beregnes eventuelt én eller flere middelkurver (lokalitetskronologier). Såvel enkeltkurver som eventuelle middelkurver søges dateret ved hjælp af allerede udarbejdede grundkurver ("masterkronologier"). Det dendrokronologiske Laboratorium ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har udarbejdet et grundkurvekomplex (flere lokale grundkurver) for egetræ, som dækker perioden fra nutiden og tilbage til ca. 100 f.kr. Derudover har laboratoriet adgang til de fleste regionale egetrækronologier i Nordeuropa takket være et udstrakt samarbejde med de dendrokronologiske laboratorier ved Lunds - og Hamborgs Universitet.

Rapporten omfatter alle undersøgte prøver (daterede og udaterede). Der gives en summarisk redegørelse, efterfulgt af en kort karakteristik af hver enkelt prøve.

Ved daterede prøver oplyses det tidsspand, som de bevarede årringe dækker, samt træets fældningstidspunkt.

Hvis der er bark bevaret på prøven, eller hvis det er muligt, at fastslå om barkringen er bevaret, er det endvidere angivet, om træet er fældet om vinteren eller om sommeren. Barkringen er den sidst dannede årring i træets levetid og ligger umiddelbart under barken. Ved vinterfældning er barkringen færdigdannet, og træet må være fældet uden for vækstsæsonen, dvs. i oktober-april, mens sommerfældning angiver, at barkringen ikke er færdigdannet, og at træet er fældet i vækstsæsonen, maj-september.

Fældningstidspunkt - anvendelsestidspunkt - datering!

En dendrokronologisk dateringsundersøgelse giver oplysning om dannelsesstidspunktet for de undersøgte årringe, samt hvornår træet blev fældet. Alle undersøgelser viser, at under normale omstændigheder blev træet anvendt kort tid efter fældningen.

Det er f.eks. muligt at sammenligne dendrokronologiske og kulturhistoriske (skriftlige kilder, inskriptioner o.l.) dateringer. En undersøgelse som Hamborg Universitet har udført på knap 200 malerier på egetræspaneler, hvor kunstneren har signeret og dateret maleriet, viste, at der sjældent er gået mere end 5 år mellem fældningen af træet og fremstillingen af maleriet. Disse resultater understøttes af tilsvarende sammenligninger udført på bygningstømmer i Danmark. Ofte viser det sig, at fældningsår er sammenfaldende med anvendelsesår.

Spørgsmålet om lagring kan også besvares ud fra iagttagelser på de bevarede træstykker. Ved lagring af træ er det vigtigt at få fjernet bark og den yderste bløde del (splinten), som let bliver udsat for insekt- og rådgreb. Findes der derfor bark og intakt splintved på jordgravede stolper o.l., tyder det på, at de ikke har ligget ret længe, før de blev anvendt. Endvidere vil der, som følge af skrumpning under tørringen, uvægerligt opstå radiale sprækker (tørkeridser) i nyfældet træ, hvis det lagres i længere tid. Når træet derefter graves ned, fyldes disse sprækker med jord, hvorved de bliver let genkendelige, når træet senere undersøges. Mangler de, er det tegn på, at tømmeret er nedgravet i "frisk" tilstand.

En del formforandringer, som først kan være indtruffet efter træets forarbejdning, viser, at tømmeret er bearbejdet i "saftfrisk" tilstand. F.eks. bliver kvarttømmer, som oprindeligt er fremstillet med et retvinklet tværsnit, rombisk ved tørkesvind. Dette kan ofte iagttages ved tømmer i tagkonstruktioner.

Træ og i særlig grad egetræ lader sig nemmest bearbejde med håndværktøj (økser, kiler mm) i frisk tilstand. Efter flere års udtørring bliver egetræ så hårdt, at der ofte må maskindrevet værktøj til for at skære det igennem. Gennem hele vor forhistorie var kiler, skovøksen, bredbilen, stødøksen og skarøksen tømmerens vigtigste arbejdsredskaber. Værktøjsspor fra disse redskaber viser tydeligt, at træet er bearbejdet kort tid efter fældningen. For fortidens håndværkere har det ikke været et spørgsmål om at bruge vellagret tømmer, man at få træ, som specielt var velegnet til den opgave, de stod over for.

En datering af én enkelt prøve giver ikke en sikker datering af et helt bygningsværk (det være sig kirke, hus, borg, skib o.l.). Der kan være tale om genbrug, reparation etc. Har man derimod mange prøver fra den samme konstruktion, hvor den dendrokronologiske undersøgelse viser, at de har samme fældningstidspunkt, er der stor sandsynlighed for, at træerne er fældet ad hoc og anvendt med det samme. Endvidere er der mulighed for at tage hensyn til eventuelt genbrug af tømmer, reparationer, byggefasen og lignende.

Beregning af fældningstidspunkt

Muligheden for at opnå en præcis angivelse af fældningstidspunktet for egetræ afhænger af, om der er bark eller splintved bevaret på prøverne.

Splintveddet findes lige under barken og omfatter træets sidstdannede årringe. Hvis der er bark eller barkkant tilstede, betyder det, at barkringen er bevaret, og fældningstidspunktet kan derfor *angives præcist*. Er kun en del af splintveddet bevaret på prøven, kan fældningstidspunktet *beregnes med stor nøjagtighed*, idet det manglende antal årringe i splintveddet kan beregnes i de fleste tilfælde. Kan overgangen mellem kerne- og splintved konstateres, er det muligt at angive et omtrentligt tidspunkt, hvor fældnings-tidspunktet vil ligge, selvom intet af splintveddet er bevaret. Endelig kan både splintveddet og en del af kerneveddet mangle. I dette tilfælde er det kun muligt at *angive det tidligst mulige* fældningstidspunkt.

Til beregning af fældningstidspunktet anvendes en “splintstatistik” udarbejdet på grundlag af empiriske undersøgelser.

Der foreligger oversigter for egetræ fra Irland, England, Vesttyskland og Polen. Resultaterne varierer, men generelt gælder det, at jo større egenalder et egetræ har, jo flere årringe findes der i splintveddet, samt at “modne” egetræer (100-200 årige), som har vokset i Irland og England gennemsnitligt indeholder flere årringe (ca. 30) i splintveddet end træer, som har vokset i Vesteuropa (ca. 25), og at antallet af splintårringe aftager jo længere østpå, træerne har vokset (13-19 i Polen).

Forskningen vedrørende fastlæggelse af antallet af splintårringe i egetræ er i konstant udvikling, og der kan ikke gives noget entydigt svar på problemstillingen. HILLAM, J., MORGAN, R. A. and TYERS, I. G.: Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. *Applications in Tree-ring Studies*, ed. R. G. Ward. BAR S333, 1987, 165-185, berører emnet generelt og anbefaler et tillæg for manglende splint på 10-55 år.

